

A Holokauszt Emlékközpont nemzetközi tanárképzései 2022-ben: élmények, tapasztalatok, gondolatok

Nagy várakozások és a nehéz Covid-évek után a Holokauszt Emlékközpont 2022 szeptemberében két sikeres nemzetközi tanárképző szemináriumot szervezett személyes jelenléttel. A résztvevőknek mindkét alkalommal valamiféle ki- és betekintésben volt részük a hazai, illetve a megszokott, ismert környezetből, bár a nemzetköziség igazából mindkét esetben mást jelentett. Az előbbi esetben a magyarországi pedagógusok egy szemináriumon vehettek részt, nevezetesen az izraeli Jad Vasem Intézet Nemzetközi Holokauszt-tanulmányok Iskolájában, az utóbbiban pedig külföldi és magyar tanárok részvételével a franciaországi Yahad-In Unum szervezet és a Holokauszt Emlékközpont közösen megrendezett angol nyelvű képzésén a budapesti Emlékközpontban. Mindkét szeminárium során más-más módszerekkel, megközelítésekkel és témákkal ismerkedhetett meg a résztvevő, abban azonban mindkét képzés hasonlított egymásra, hogy a holokauszt-oktatásnak a Magyarországon megszokottól egészen új területeivel és látásmódjával találkozhattak. Ebben az írásomban arra vállalkozom, hogy ismertessem a képzések fő irányait és jelentőségét a magyarországi holokausztoktatásban tevékenyen közreműködők számára.

354

Jad Vasem tanulmányút és továbbképzés

Az 1953-ban létrehozott Jad Vasem Intézet a világ legrégebbi és legjelentősebb holokauszttal foglalkozó intézménye. Az izraeli fél és a magyar állam közösen biztosít minden évben tanulmányutat 23 elhivatott tanár számára, akiket pályázati úton választ ki egy független, több intézményt képviselő bizottság. Ez a páratlan lehetőség 25 éve áll fenn a magyarországi pedagógusok számára. A képzés tartalmassága és rendkívülisége mellett nem elhanyagolható önmagában a helyszín sem: a Szentföldön tett látogatás, Jeruzsálem több ezeréves múltja és káprázatos jelene, a kurzus során megvalósuló egynapos kirándulás a Holt-tengernél és a Masada erődnél.

Az egyhetes képzés rendkívül intenzív, számos különböző programelemből áll, hiszen maga a Jad Vasem Intézet nem csupán egy épületből áll, hanem egy egész hegyoldal, tele kültéri és beltéri emlékhelyekkel, múzeumokkal, könyvtárral és nem utolsósorban tantermekkel. Így a szeminárium folyamán az előadásokat és interaktív foglalkozásokat a hegyen található objektumokban tett tárlatvezetések, valamint a hallottakat elmélyítő és a befogadást segítő séták színesítik.

A Jad Vasem egyedi megközelítése egyéni történeteken keresztül, az áldozatok sorsával való érzelmi és szellemi azonosulásban rejlik. Amellett, hogy a tények pontos ismeretét

alapvetőnek és megkerülhetetlennek tartják, céljuk a történelemkönyvekben olvasható adatokon és ismereteken túl eljutni az áldozatok mindennapi életének bemutatásáig, megismertetve azok vézskorszak előtti, alatti, és a túlélők esetében a holokauszt utáni sorsát is. Az egész intézmény legfőbb filozófiája, mint az a nevéből is kitűnik, a nevek felderítése (a Jad Vasem kifejezés jelentése héberül „kéz és név”) és a mögöttük meghúzódó életutak bemutatása, hiszen az emberiség mindmáig egyik legtragikusabb eseményét vélekedésük szerint csak így tudjuk értelmezni a humánum teljes valóságában. Csak az adott helyen és időben élő személyek konkrét viszonyait, környezetét megismerve, a lehetséges döntéshelyzetek komplexitását átérezve tudjuk megérteni és átélni azt a katarzist, amely elengedhetetlen a megtisztuláshoz és a ráébredéshez, hogy mit kell tennünk ahhoz, hogy embertársainkkal ilyen többit sohasem fordulhasson elő, és a világot jobbra tegyük. Az ilyen felismeréshez kevés az ismeretek pontos elsajátítása, ehhez csak az érzelmi, lelki azonosuláson át vezethet az út. A Jad Vasem Intézet tanárképzése tehát ezt az irányelvet szem előtt tartva ismerteti meg a tanárokat a legkülönbözőbb módszertani foglalkozások során a holokauszt mibenlétével.

355

Miután az érzelmi azonosulás elérése nem pusztán a történelmi ismeretek árán érhető el, így megközelítésükben kiemelkedő hangsúlyt kap az interdiszciplinaritás. A holokauszt nem kizárólag a történelemtanárok és a történelemórák ügye, hiszen olyan általános emberi helyzeteket kell megélnünk, amelyek minden humán tanóra részét képezhetik, sőt tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy a holokauszttal való foglalkozás behatárolhatatlan, bármely tanítói, pedagógusi munka során helyet kaphat, legyen az etikaóra, rajzóra vagy akár természettudomány óra is. Ennek a történelmi hatásai az élet szinte minden szegmensébe beleágyazódtak, 21. századi létünk nélkül nem érthető meg.

Egy másik fontos alapelv pedig az, hogy az ismereteket és a történeteket az adott korosztály értelmi és érzelmi azonosulási szintjéhez mértén kell bemutatnunk. Nem szabad kisebb gyerekeket borzalmas részletekkel sokkolnunk, mert ezzel pont az ellenkezőjét érhetjük el. Meg kell találnunk azt a formát, amit az adott korcsoport be tud fogadni anélkül, hogy félelmet, vagy elriasztást érezzen. Ehhez pedig legjobb, ha megismerjük a rendelkezésre álló, és a Jad Vasem által kifejlesztett tananyagokat, amikkel akár egész kicsi gyerekeket is meg tudunk szólítani. Sok szülő talán elborzad Magyarországon, ha meghallja, hogy 6-8 éves gyerekek a holokausztról hallanak. A Jad Vasem oktatási szakemberei pedig úgy gondolják, hogy már egész kis korban fontos a témának bizonyos aspektusaival foglalkozni, nyilvánvalóan nem a borzalmak taglalásával, hanem a kisgyerek által megtapasztalható és értelmezhető változások elmondásával. Ilyen például a terezini Tomi története, akinek a szülei képzőművészek voltak. Haláluk előtt az akkor 3 éves kisfiúkra, Tomira egy rajzos

füzetet hagytak, melyek Tomi életéről és jövőjéről szólnak anélkül, hogy bármiféle elretentő jelenetet ábrázolnának, ám mégis a körülmények érzékeltetik a szomorú helyzetet. A fennmaradt füzetecske és a Jad Vasem által kidolgozott oktatási anyag kiválóan alkalmas arra, hogy kisebb gyerekeknek a saját nyelvükön és korosztályuknak megfelelően beszélhessünk a holokausztról a rajzok, feladatok és a hozzá tartozó rövid szövegek segítségével.¹

Mint említettem korábban, a képzés rendkívül változatos és sokszínű, nem csupán a teremben való ücsörgésből és előadások passzív befogadásából áll, hanem több interaktív módszertani foglalkozásból, amikor a tanároknak kisebb csoportokban feladatokat kell megoldania egy konkrét történettel kapcsolatban. A tantermen kívül rendkívül fontosak a Jad Vasem területén található múzeumokban és emlékhelyeken tett látogatások. A legfelkavaróbb élmény a gyermekáldozatokra megemlékező terem, ahol egy sötét égboltszerű mennyezeten kis csillagokat látunk a sötétben, miközben a terem körbejárjuk, az elhunyt gyerekeáldozatok nevét és életkorát olvassák fel. Nagyon meghatározó élmény az Eltűnt közösségek völgye, ahol kőtömbökből kirakva Európa területi rajza jelenik meg, így a labirintusszerű vájatokban barangolva az európai országok zsidó közösségekkel rendelkező településeinek nevei tűnnek fel a falakba vésve.

A Jad Vasem az áldozatok neveinek felkutatásán, és a rájuk való megemlékezésen túl nagyon nagy hangsúlyt fektet az embermentők tetteinek elismerésére. Azokra a hősökre, akik az életük kockáztatásával belső emberi hangjukra hallgattak és az adott kor törvényeivel szembe szegülve a humánus parancsának engedelmeskedtek, embertársaikat menteni próbálták. A Világ Népeinek Igaza kitüntetésben részesülő nem zsidó származású emberek tiszteletére a hegyoldalban fákat ültettek, illetve neveiket emléktáblákon örökítik meg.

A pedagógiai képzés legintenzívebb programja a Jad Vasem területén található múzeumok kiállításainak megtekintése tárlatvezetéssel. Itt tulajdonképpen három jelentős múzeumot látogatnak meg a tanárok: a Történelmi Múzeumot, a Művészeti Múzeumot és a Fényképgyűjtemény kiállítását. A monumentális Történelmi Múzeumon a képzés-alapító „anya”, Dr. Chava Baruch, magyar származású holokauszt-oktatási szakember és történész vezeti a résztvevőket több órán keresztül. Vele több foglalkozáson is találkoznak a résztvevők, lebilincselő egyénisége és tudása mindenkinben mély nyomokat hagy. A fotógyűjtemény kiállítása pedagógiai szempontból is kiemelkedő fontosságú, hiszen például a náci elkövetők által készült felvételek alapos megtekintése világít rá a manipuláció egyik leghatásosabb módjára, a propagandára, mint a tömegek befolyásolásának leghatékonyabb fegyverére, mely már az internet előtti korban is mindenható eszköz volt. Itt valamennyien rádöbbenünk ennek máig ható fontos üzenetére, valamint a kritikai gondolkodás fontosságára, nevezetesen arra, hogy diákjainkat a források körülményeinek alapos vizsgálatára kell megtanítanunk, az elfogultságok feltérképezésére, mielőtt bármilyen véleményt formálunk annak közvetíteni vélt tartalmáról. Nem mindegy ugyanis, hogy például egy éhező gyermeket ki milyen szemszögből és hogyan fényképez le, és azt milyen környezetben prezentálja.

¹ <https://www.yadvashem.org/education/other-languages/hungarian/educational-materials/lesson-plans/tomi.html> – utolsó letöltés: 2023. április 6.

Tanáraink számára a legdrámaibb a Művészeti Múzeum kiállítása volt, melyet Liz Elsby rendkívül szuggesztív tárlatvezetésével tekintettünk meg. Itt olyan műalkotásokat láthatunk, amelyek a holokauszt során a különböző koncentrációs táborokban, gettóban stb. készültek. Ebből a gyűjteményből vándorkiállítás és pedagógiai tananyag is készült, mely magyar nyelven megrendelhető a Jad Vasem honlapján „Holokauszt és művészet” címmel.² Elgondolásuk szerint ez a rendkívül értékes anyag különösen alkalmas arra, hogy a gyerekekkel kötetlen beszélgetésbe elegyedjünk a holokausztról, hiszen ezek a műalkotások szélsőséges körülmények között, nehezen beszerezhető eszközökkel és veszélyeztetett élethelyzetben, többnyire elrejtve keletkeztek. Amikor ezekről a képekről beszélünk, akkor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ezek a tiltott körülmények között született alkotások miként maradtak fenn, hogyan sikerült őket kicsempészni például Terezinből, sok esetben azután, hogy alkotóját később meggyilkolták. A művészet, mely a szellem szabadságának egyik legfőbb megnyilatkozása, kiválóan adja magát, hogy a beszélgetők, például akár a gyerekek is szabadon fejthessék ki gondolataikat, érzelmeiket.

A Holokauszt tanulmányozása, tanítása számos egyetemes kérdést vet fel az emberi létéről, az ember és társadalom viszonyáról, a túlélésről stb. A Jad Vasem szeminárium során a tanárok ezt a komplex és nyitott, minden diszciplínára kiterjedő szemléletet értik meg, élik át és ennek felelősségével mennek haza. Ezzel egy olyan terhet vesznek a vállukra, amit nem lehet elhagyni, lerázni, amibe az ember belekerül, és ami jelentősen megváltoztatja világlátását, addigi életét. Mindezt a tanárok írásbeli beszámolóit és szóbeli közléseit, valamint személyes tapasztalataim alapján állapítottam meg.

Golyók általi holokauszt – nemzetközi szeminárium

A Yahad-In Unum franciaországi kutatócsoporttal közös nemzetközi, angol nyelvű tanárképzésünket immáron hatodik alkalommal tartottuk meg Budapesten a Holokauszt Emlékközpontban. A szeminárium egy idáig meglehetősen elhallgatott, a Szovjetunióban a rendszerváltásig teljesen tabunak számító, így a holokausztoktatásban szinte ismeretlen területtel foglalkozik, mégpedig a német *Einsatzgruppenek* (mozgó kivégzőosztagok) által 1941–44 között a volt Szovjetunió területén golyók által elkövetett 2 millió zsidó áldozatot követelő tömegmészárlások felderítésével. Az utóbbi időben ez a terület a szakirodalomban a „Holocaust by bullets” azaz „golyók által elkövetett tömeggyilkosságok” néven vált ismertté. A kutatócsoport 2004 óta ún. oral history módszerrel gyűjti a szemtanúinterjúkat. Idáig több mint 3000 településen kb. 7000 interjút rögzítettek olyanokkal, akik gyerekként nézték végig a történéseket. Tanúvallomásaik alapján, és az azóta hozzáférhetővé vált szovjet és német archívumok anyagainak összevetése után megpróbálják felderíteni a tömeggyilkosságok helyszíneit és eseményeit, így megteremtve a méltó, addig elhallgatott megemlékezés módját. A rendkívül jelentős volumenű anyaguk alapján igyekeznek rekonstruálni a történések pontos menetét. Így a következő 5 szakaszt nevezték meg a gyilkolás folyamatában: a zsidók összegyűjtése, az áldozatok kivégző helyre

² <https://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/ready2print/pdf/art-hungarian.pdf> – utolsó letöltés: 2023. április 6.

szállítása, meztelenre vetkőztetésük, a kivégzés maga, valamint tulajdonaik kifosztása és értékesítése. A feltárt folyamatban az interjúk alapján rámutatnak a helyi lakosság aktív szerepére és részvételére a tömeggyilkosságok előkészítésében és lebonyolításában (sírok megásása, áldozatok szállítása, helyenként a kivégzés lefolytatása, valamint az áldozatok tulajdonainak elkobzása). Fontos tudni, hogy ezek a gyilkosságok fényes nappal, a gyilkosokkal szembenézve és a gyakran kötelezően kivezényelt falu népének szeme láttára történtek.

Munkájuk egyik legértékesebb és leglátványosabb eredménye az általuk feltárt települések feldolgozását ábrázoló és a mindenki által hozzáférhető interaktív térkép, melyen az angol nyelven feliratozott interjúrészleteken kívül feltüntetik a legfontosabb információkat az adott település zsidóságáról, valamint a német és a szovjet archívumokban található ismereteket az adott helyszínen történt tömeggyilkosságokról.³

A szervezet alapító elnöke, Patrick Desbois katolikus pap, személyes indíttatásból kezdte kutatni a témát, majd az évek során a zsidók tragédiája mellett más tömeggyilkosságok felderítésével is elkezdett foglalkozni, például a jazidikkal Irakban, a guatemalai vérengzésekkel, a romák deportálásával Transznisztriába, illetve interjúkat és dokumentumokat gyűjt a jelenleg folyó ukrajnai háború áldozatairól is. Desbois atya kutatásairól több könyvben és interjúban is beszámol. Nagy örömünkre 2022 őszén, Jakab Attila történész kollégánk jóvoltából, a Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány kiadásában, magyar fordításban is megjelent az egyik legfontosabb műve, melynek címe *A golyók általi holokauszt. Halál fényes nappal*. A szerző ennek alkalmából 2022 novemberében intézményünkbe látogatott és előadást tartott kutatásairól, és a tömeggyilkosságok felderítése iránti különös küldetésükről.

A Yahad-In Unum kutatócsoport megközelítésében fontos szempont, hogy az interjúalanyok tetteivel kapcsolatban nem ítélik meg, tehát céljuk nem az igazságszolgáltatás, a bűnösök kézre kerítése, hanem sokkal inkább az idáig elhallgatott események felderítése. Így többször előfordul, hogy olyanokkal találkoznak, akik bevallják, hogy a háború alatt például zsidókat gyilkoltak meg, felelősségre vonásukban azonban már nem vesznek részt. Ugyanakkor előfordul olyan is, hogy embermentőkkel találkoznak, ám az esetek többségében valószínűleg ők sem részesülnek a Világ Igazai elismerésben, mert ahhoz egy rendkívül nehéz eljárás kell igazolniuk a jótettüket, amire többnyire már nincs módjuk. A Yahad-In Unum csoport célja tehát az események felderítése nyolcvan évvel a történetek után a 24. órában, másrészt az így szerzett tudás és ismeretek eljuttatása a szélesebb nyilvánosság felé, elsősorban oktatási tevékenységük által, mely képzéseket hazájukon kívül már több országban és kontinensen is évente megtartanak.

A franciaországi, Caen-i szemináriumukon kívül a budapesti képzés számít az egyik legregebbi együttműködésnek, hiszen itt az alapképzéseken kívül már haladó kurzust is tartottunk korábbi résztvevőinknek. A képzéseken a történelmi bevezető előadásokon kívül, melyek a háború előtt zsidóság helyzetéről szólnak a volt Szovjetunióban, szó esik a kutatásaik háttéréről, és különös hangsúlyt kapnak az általuk készített interjúk és a hozzájuk kapcsolódó módszertani megközelítés. E célból már magyar nyelven is hozzáférhető tíz

3 <https://yahadmap.org/#map/> – utolsó letöltés: 2023. április 6.

válogatott interjúrésztlet videón, felirattal, valamint a kb. 50 oldalas *Oktatási segédanyag*, mely 2022-től online is elérhető munkatársaink fordításában.⁴

A budapesti képzésen 2022 őszén 11 ország 26 tanára vett részt, legtöbben a környező országokból jöttek. A 3 napos képzés során a résztvevők megismertkedtek a holokausztoktatás területén jóformán ismeretlennek és unikumnak tekintett területtel, megnézhettek több interjúrésztletet, majd kiscsoportos foglalkozásokon közösen megvitatták a felmerülő kérdéseket, emellett az előadók beszámoltak iraki és guatemalai kutatásaikról, felderítéseikről is. A szervező budapesti Holokauszt Emlékközpont a francia kutatócsoport előadásait magyar vonatkozású előadásokkal egészíti ki. Ugyan a kutatások fókuszában elsősorban a volt szovjet területeken történő népirtások állnak, ám megállapítható, hogy a golyók által elkövetett holokausztnak magyar érintettsége is van, hiszen például 1941. augusztus végén magyar zsidókat végeztek ki hasonló módon az ukrainai Kamenyec-Podolszkijban, valamint a háború alatt Magyarországon is több tömeggyilkosság történt, igaz némileg más módon. Ezen utóbbi esetekben zsidó munkaszolgálatosokat gyilkoltak meg tömegével többek között 1945 tavaszán a nyugati határ mentén. (1945. március 24-én 200 magyar zsidó munkaszolgálatost végeztek ki az ausztriai Rohoncon, sírjukat azóta is nagy erővel keresik a település környékén.) Szemináriumunkon igyekszünk történészek segítségével ezeket a magyar eseményeket is megismertetni a nemzetközi hallgatósággal, valamint Kriza Borbála szociológus jóvoltából szemtanúkkal készített interjúrésztleteket is láthatnak, akik ezekről a magyarok által is ritkán ismert gyilkosságokról számolnak be. Andreas Lehner, az ausztriai R.E.F.U.G.I.U.S (a rohonci zsidó közösség és az oda deportáltak emlékét gondozó civil szervezet⁵) munkatársa pedig a rohonci tömeggyilkosság helyszínén kialakított emlékhelyre tervezett pedagógiai programot szokta mutatja be a résztvevőknek.

359

A Yahad-In Unum szervezettel közösen tartott képzések egyedisége a golyók által elkövetett holokauszt idáig feltáratlan és ismeretlen témájának a fenti módszerekkel történő intenzív megismertetésével rendszerint nagy hatást tesz a hallgatóságra. Emellett igen mély gondolatokat közvetít az ember természetéről, a tömeggyilkosságok lélektanáról, melyek sajnos azóta is folynak a világon, nem is olyan messze tőlünk.

A Holokauszt Emlékközpont a fenti nemzetközi tanárképzési projektjeivel igyekszik a hazai és az idelátogató külföldi tanároknak be- és kitekintést nyújtani a külföldi, valamint a hazai kutatások és képzések új módszertanába, s ezzel a résztvevőket mély és elemetáris élményekben részesíteni, melyeket reményeink szerint magukkal visznek és továbbadnak tanítványaiknak, környezetüknek. Mindannyian azzal a hittel és elkötelezettséggel végezzük munkánkat, hogy tevékenységünkkel hozzájárulunk ahhoz, hogy a világot jobbá tegyük.

4 https://hu.inevidence.org/php/page_accueil.php – utolsó letöltés: 2023. április 6.

5 <http://www.refugius.at> – utolsó letöltés: 2023. április 6.